

LITSENZIYA BERISH JARAYONIDA BYUROKRATIK TO'SIQLARNI KAMAYTIRISH YO'LLARI

Yodgorova Shoxista Shokirjon qizi

X Sulaymonova nomidagi Respublika sud ekspertiza markazi SFE laboratoriyasi eksperti

***Annotatsiya.** Mazkur tezisda O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik faoliyatini litsenziyalash jarayonida mavjud byurokratik to'siqlarning mohiyati, sabablari va ularni kamaytirish yo'llari ko'rib chiqilgan. Litsenziya berish tartib-taomillarini soddalashtirish, ortiqcha hujjatlarni qisqartirish, idoralararo hamkorlikni rivojlantirish, deregulyatsiya tamoyillarini joriy etish bo'yicha xorijiy tajriba va milliy amaliyot tahlil qilingan. Tadbirkorlik muhitini yaxshilash uchun zarur bo'lgan tashkiliy-huquqiy tadbirlar bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.*

***Kalit so'zlar:** byurokratiya, litsenziya, tadbirkorlik, deregulyatsiya, ma'muriy yuk, davlat boshqaruvi, ruxsat berish tizimi, tartibga solish, biznes muhit, davlat xizmatlari.*

Davlat boshqaruvining samaradorligi ko'p jihatdan tadbirkorlik subyektlari bilan o'zaro munosabatlarning qanchalik samarali tashkil etilganligi bilan belgilanadi. Litsenziyalash va ruxsat berish tartib-taomillari davlat va biznes o'rtasidagi muhim aloqa nuqtalaridan biri bo'lib, bu sohadagi byurokratik to'siqlar mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatadi [1].

Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, byurokratik to'siqlar tufayli rivojlanayotgan mamlakatlarda yangi biznes ochish uchun o'rtacha 30-50 kun va 5-10 turli idoralarga murojaat qilish kerak bo'ladi. Bu esa nafaqat tadbirkorlarning vaqti va resurslarini sarflaydi, balki korrupsiya uchun keng imkoniyatlar yaratadi

[2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev so'nggi yillarda davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish, byurokratik to'siqlarni bartaraf etish va tadbirkorlik muhitini yaxshilash bo'yicha keng ko'lamli islohotlarni boshlab yubordi [3].

2017-yildan boshlab mamlakatimizda 200 dan ortiq litsenziya turi qisqartirilgan, ko'plab ruxsatnomalar xabardor qilish tartibi bilan almashtirilgan, davlat xizmatlarining elektron shakllari joriy etilgan. Shunga qaramay, byurokratik to'siqlarni to'liq bartaraf etish bo'yicha hali ko'plab ishlar qilinishi kerak. Ushbu tezisda bu sohadagi mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari batafsil tahlil qilingan.

«Byurokratiya» tushunchasi nemis sotsiologi Maks Veber tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, u dastlab davlat boshqaruvining ratsional, qoidalarga asoslangan shakli sifatida ijobiy ma'noda qo'llanilgan [4]. Biroq amalda byurokratiya ko'pincha salbiy ma'noda — ortiqcha rasmiyatchilik, qog'ozbozlik va boshqaruvning samarasizligi sifatida talqin etiladi.

Litsenziya berish jarayonidagi byurokratik to'siqlar quyidagi asosiy shakllarda namoyon bo'ladi:

Birinchidan, ortiqcha hujjatlar talab qilinishi. Tadbirkordan ko'pincha boshqa davlat idoralarida mavjud bo'lgan ma'lumotlarni qog'oz shaklda taqdim etish talab qilinadi. Masalan, soliq idoralaridagi ma'lumotlar avtomatik tarzda olinishi mumkin bo'lsa-da, ariza beruvchidan «soliq qarzdorligi yo'qligi to'g'risida» ma'lumotnoma talab qilinishi holatlari uchrab turadi [5].

Ikkinchidan, ko'p bosqichli muvofiqlashtirish jarayonlari. Bir litsenziyani olish uchun ariza beruvchi 5-10 turli idoradan ruxsat olishga majbur bo'ladi. Har bir idora o'z navbatida muayyan muddat va shartlarda ish olib boradi, natijada umumiy jarayon haftalar va oylarga cho'zilishi mumkin [6].

Uchinchidan, qonunchilikning murakkabligi va beqarorligi. Litsenziyalash sohasidagi qonun va qonun osti hujjatlari ko'pincha o'zgartirib turiladi, ularning aksariyati murakkab huquqiy tildagi atamalardan iborat. Bu esa oddiy tadbirkor uchun ushbu hujjatlarni mustaqil tahlil qilishni qiyinlashtiradi [7].

To'rtinchidan, mansabdor shaxslarning erkin xohish-irodasiga keng imkoniyatlar. Ayrim qoidalarda mansabdor shaxsga «munosib deb topilgan taqdirda», «kerakli hollarda» kabi mavhum ifodalar uchrab turadi. Bu esa qaror qabul qilishda subyektivlikning ortishiga va korrupsion holatlarning yuzaga kelishiga olib keladi [8].

Beshinchidan, javob berish muddatlarining cho'zilishi. Garchi qonunchilikda ariza ko'rib chiqishning muayyan muddatlari belgilangan bo'lsa-da, amalda ular ko'pincha buzilib turadi. Idoralar turli sabablarni ko'rsatib, qaror qabul qilishni keyinga qoldiradilar [9].

Byurokratik to'siqlarning sabablarini chuqur tahlil qilish ularni samarali bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Bu sabablarni quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin.

Sobiq Sovet Ittifoqi merosi sifatida ko'plab sohalarda nazoratchilik va ruxsat berish madaniyati hamon kuchli. Mansabdor shaxslar tadbirkorni shubha bilan

ko'rishadi va nazorat qilishni o'z asosiy vazifasi deb biladilar. Bu mentalitet o'zgarishi uzoq vaqtni talab qiladi [10].

Davlat byudjetining bir qismi turli yig'imlar va davlat boji hisobiga shakllantiriladi. Ba'zi idoralar uchun litsenziyalash daromad manbai sifatida qaraladi, bu esa ushbu jarayonni soddalashtirishga qiziqishni susaytirishi mumkin [11].

Davlat idoralarning ichki tuzilmasi ko'pincha bir-biriga zid maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan. Masalan, bir idora tadbirkorlikni rivojlantirishni, boshqasi esa qattiq nazorat qilishni vazifa sifatida belgilab olgan bo'lishi mumkin. Idoralararo muvofiqlashtirilmaganlik byurokratik to'siqlarni keltirib chiqaradi [12].

Mavjud qonunchilikda ko'plab boshlanmalar va istisnolar mavjud bo'lib, ularni tahlil qilish murakkab. Qonun osti hujjatlari ham yetarli darajada tizimlashtirilmagan, bir nechta hujjat bir xil masalani turli tarzda tartibga soladi [13].

Garchi raqamlashtirish jarayonlari rivojlanib bormoqda bo'lsa-da, hali ko'plab idoralarda eski texnologiyalar ishlatiladi. Idoralararo elektron hujjat almashinuvi to'liq amalga oshirilmagani va ma'lumotlar bazalari o'zaro bog'lanmagani byurokratik to'siqlarning saqlanib qolishiga sabab bo'lmoqda [14].

Davlat xizmatchilarining malakasi va kasbiy yondashuvi byurokratik to'siqlarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Yetarli ma'lumotga ega bo'lmagan, mas'uliyatdan qochuvchi yoki, aksincha, korrupsiyaga moyil mansabdor shaxslar litsenziyalash jarayonida turli sun'iy to'siqlarni yaratishi mumkin [15].

Mamlakatimizda byurokratik to'siqlarni kamaytirish bo'yicha so'nggi yillarda izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu islohotlar bir nechta yo'nalishlar bo'yicha olib borilmoqda.

Birinchi yo'nalish — qonunchilik bazasini takomillashtirish. 2018-yilda «Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlarini litsenziyalash to'g'risida»gi Qonun yangi tahrirda qabul qilingan, 2021-yilda esa «Litsenziyalash, ruxsat berish va xabardor qilish tartib-taomillari to'g'risida»gi yangi Qonun amaldagi tartib-taomillarning huquqiy bazasini yangiladi [16]. Ushbu qonunlar litsenziya turlarining yagona ro'yxatini, ruxsat berish va xabardor qilish tartib-taomillarini aniq belgilab berdi.

Ikkinchi yo'nalish — litsenziya turlarining qisqartirilishi. 2017-yilda mamlakatimizda 1077 turdagi litsenziya va ruxsatnomalar bo'lgan bo'lsa, 2023-yilga kelib bu raqam 250 dan kanga tushirildi [17]. Ko'plab faoliyat turlari bo'yicha litsenziyalash o'rniga xabardor qilish tartibi joriy etildi, bu esa ariza beruvchining hujjatlarni topshirgandan keyin ish boshlash imkonini berdi.

Uchinchi yo'nalish — davlat xizmatlari ko'rsatish markazlarining (DXKM) faoliyatini yo'lga qo'yish. Mamlakat bo'ylab 200 dan ortiq DXKM lar tashkil etilgan bo'lib, ularda 150 dan ortiq turdagi davlat xizmatlari «bir to'xtash» tamoyili asosida taqdim etiladi [18]. Bu fuqarolar va tadbirkorlarning vaqtini sezilarli darajada tejaydi.

To'rtinchi yo'nalish — elektron xizmatlarning rivojlanishi. Yagona davlat xizmatlari portali (my.gov.uz) orqali 700 dan ortiq elektron xizmat turlari taqdim etiladi. Tadbirkorlar uchun maxsus «litsenziya.uz» portali ishga tushirilgan [19].

Beshinchi yo‘nalish — nazorat va tekshirishlar tizimini takomillashtirish. 2019-yilda «Tadbirkorlik subyektlarini davlat tomonidan tekshirish to‘g‘risida»gi yangi Qonun qabul qilingan bo‘lib, u tekshirishlar sonini sezilarli darajada qisqartirdi va ularning tartib-taomillarini aniq belgilab berdi [20].

Bu islohotlar natijasida O‘zbekistonning Doing Business reytingidagi o‘rni ham yaxshilangan. 2017-yilda 87-o‘rinda turgan mamlakatimiz 2020-yilda 69-o‘ringa ko‘tarilgan [21]. Biroq erishilgan natijalarga qaramay, bu sohada hali ham hal qilinishi kerak bo‘lgan ko‘plab muammolar mavjud.

Byurokratik to‘siqlarni kamaytirish bo‘yicha jahonning rivojlangan davlatlari tajribasini o‘rganish O‘zbekiston uchun muhim ahamiyatga ega. Quyida bir nechta yetakchi davlatlar tajribasi tahlil qilingan.

Bu mamlakat dunyoda biznes ochish uchun eng qulay sharoitlardan biriga ega. Doing Business reytingida ko‘p yillar davomida birinchi o‘rinni egallab kelmoqda. Yangi Zelandiyada biznesni ro‘yxatdan o‘tkazish 1 kunda, faqat onlayn shaklda amalga oshiriladi. Aksariyat faoliyat turlari uchun litsenziya talab qilinmaydi, u faqat haqiqatan ham xavfli sohalar uchun saqlanib qolgan [22].

Singapur «Smart Nation» strategiyasi doirasida davlat boshqaruvini to‘liq raqamlashtirgan. «GoBusiness» portali orqali tadbirkorlar 100 dan ortiq turli litsenziya va ruxsatnomalarni bir joyda olishlari mumkin. Aksariyat litsenziyalar 7-14 kun ichida beriladi. Mamlakat hukumati har 5 yilda tartibga solish tizimini qayta ko‘rib chiqib, eskirgan va ortiqcha bo‘lgan qoidalarni bekor qiladi [23].

Estoniya kichik aholisiga qaramay, raqamli boshqaruv sohasida jahon yetakchilaridan biri hisoblanadi. Bu mamlakatda «Once-Only Principle» tamoyili amal qiladi, ya'ni fuqaro yoki tadbirkor har qanday ma'lumotni davlatga faqat bir marta taqdim etadi. Keyinchalik bu ma'lumotlardan barcha davlat idoralari avtomatik tarzda foydalanadi [24]. Litsenziya va ruxsatnomalarni olish jarayoni minimal vaqt va kuch sarflashni talab qiladi.

Bu mamlakat «Government 24» tizimi orqali davlat xizmatlarini taqdim etadi. Tadbirkorlik faoliyati uchun zarur bo'lgan barcha litsenziyalar onlayn shaklda olinishi mumkin. Bundan tashqari, sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida arizalar avtomatik tarzda dastlabki tahlilga o'tkaziladi va tadbirkorga qanday qo'shimcha hujjatlar kerakligi avval ma'lum qilinadi [25].

2003-yildagi «Atirgullar inqilobi»dan so'ng Gruzuya hukumati keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirdi. Litsenziya turlarining 80 foizdan ko'pi bekor qilindi, qolganlari uchun esa «sukut tasdiqlash» tamoyili joriy etildi — agar idora belgilangan muddatda javob bermasa, litsenziya berilgan deb hisoblanadi. «Public Service Hall» tashkil etilib, fuqarolar va tadbirkorlarga 400 dan ortiq xizmatlar bir joyda taqdim etiladi [26].

Yuqorida tahlil qilingan o'z va xorijiy davlatlar tajribasi asosida O'zbekistonda litsenziya berish jarayonidagi byurokratik to'siqlarni yanada kamaytirish bo'yicha quyidagi yo'nalishlardagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Har bir litsenziya va ruxsatnoma turini «kerakmi yoki kerak emas?» tamoyili asosida qayta tahlil qilish va eskirgan, samarasiz turlarni bekor qilish zarur. Bunda

«huddi xuddilik» yondashuvi qo'llanilishi mumkin: agar muayyan faoliyat turi rivojlangan davlatlarda litsenziya talab qilmasa, biz ham bekor qilishni o'ylab ko'rishimiz mumkin [27]. Tartibga solish tizimini har 3-5 yilda majburiy ravishda qayta ko'rib chiqish mexanizmini joriy etish kerak.

Tadbirkordan har bir ma'lumotni faqat bir marta talab qilish, keyinchalik esa idoralararo ma'lumot almashinuvi orqali bu ma'lumotlardan foydalanish kerak. Buning uchun barcha davlat axborot tizimlarini birlashtiruvchi yagona platforma yaratilishi va u Estoniyaning «X-Road» tizimi tamoyillariga muvofiq ishlashi lozim [28].

Agar davlat idorasi belgilangan muddatda ariza bo'yicha qaror qabul qilmasa, litsenziya yoki ruxsat avtomatik tarzda berilgan deb hisoblanishi kerak. Bu mansabdor shaxslarni mas'uliyatli ishlashga undaydi va tadbirkorlarning sun'iy kechiktirishlardan himoyalanihini ta'minlaydi [29].

Barcha tadbirkorlarni teng tarzda nazorat qilish o'rniga, faoliyat turlarini xavf darajasiga ko'ra tabaqalashtirish kerak. Yuqori xavfli sohalar (masalan, dorivor vositalar ishlab chiqarish) uchun qattiq nazorat saqlanib qolishi, past xavfli sohalar uchun esa minimal talablar belgilanishi maqsadga muvofiqdir [30].

Barcha davlat idoralarning axborot tizimlari bir-biri bilan integratsiyalashgan bo'lishi va o'zaro ma'lumot almashinishi kerak. Bu masala bo'yicha aniq jadvallar ishlab chiqilib, har bir idora bunga qat'iy rioya qilishi shart [31].

Ariza ko'rib chiqishda muddatlarning buzilishi, asossiz rad etish yoki boshqa byurokratik to'siqlar yaratish uchun mansabdor shaxslarning shaxsiy javobgarligini belgilash kerak. Tadbirkorlardan kelib tushgan shikoyatlarni ko'rib chiqish va ularga javob berish uchun mustaqil ombudsman institutini yanada kuchaytirish lozim [32].

Yangi qonun va qonun osti hujjatlarini qabul qilishdan oldin ularning tadbirkorlik muhitiga ta'sirini baholash kerak. Bunda tartibga solishning ijobiy va salbiy oqibatlari, muqobil yechimlar va xarajatlar tahlil qilinishi shart [33]. Bu yondashuv keraksiz tartibga solishlarning oldini olishga yordam beradi.

Davlat xizmatlari portallarining interfeysi soddalashtirilishi, mobil ilovalar orqali xizmatlarga kirish ta'minlanishi kerak. Tadbirkorga qanday hujjatlar kerakligi, jarayon qanday bosqichlardan iborat ekanligi tushunarli tarzda ko'rsatilishi lozim. Foydalanuvchilardan teskari aloqa olish va tizimni doimiy ravishda yaxshilash mexanizmini ishlab chiqish kerak [34].

Litsenziyalash sohasida ishlovchi mansabdor shaxslar uchun maxsus o'quv kurslari, malaka oshirish dasturlari tashkil etilishi kerak. Ularning faoliyat samaradorligi tadbirkorlardan kelgan teskari aloqa asosida baholanishi lozim [35].

Litsenziya berish jarayonida mansabdor shaxs va ariza beruvchi o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri kontakti minimallashtirish, qarorlar qabul qilishni avtomatlashtirish, barcha jarayonlarni shaffof tarzda olib borish korrupsion holatlarning oldini olishga yordam beradi [36].

Yuqoridagi yo'nalishlar asosida quyidagi konkret tashkiliy-huquqiy tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Birinchidan, «Tadbirkorlik faoliyatini tartibga solishni soddalashtirish to'g'risida» yagona kontseptual hujjatni ishlab chiqish va qabul qilish kerak. Bu hujjatda 2030-yilgacha bo'lgan davr uchun litsenziya turlarini qisqartirish, idoralararo hamkorlikni rivojlantirish, deregulyatsiya tadbirlarini amalga oshirish bo'yicha aniq vazifalar va muddatlar belgilanishi lozim [37].

Ikkinchidan, har bir litsenziya turi bo'yicha «yo'l xaritasi»ni elektron shaklda taqdim etish, unda barcha bosqichlar, talab qilinadigan hujjatlar va belgilangan muddatlar aniq ko'rsatilishi kerak.

Uchinchidan, tartibga solishning iqtisodiy ta'sirini baholash markazini tashkil etish va u barcha yangi qonun loyihalarini tahlil qilishi lozim. Bunda tadbirkorlar uyushmalari va ekspert hamjamiyatining ishtiroki ta'minlanishi kerak [38].

To'rtinchidan, davlat xizmatchilarining samaradorligini baholashda tadbirkorlardan kelgan teskari aloqa va shikoyatlar muhim mezon bo'lishi kerak. Yiliga ikki marta «davlat xizmatlari sifatini baholash» so'rovnomasini o'tkazish va uning natijalarini ochiq e'lon qilish lozim.

Beshinchidan, «E-Resident» dasturini joriy etish orqali xorijiy investorlarga O'zbekistonda biznes ochish va litsenziyalar olishni elektron shaklda osonlashtirish kerak [39]. Bu xorijiy sarmoyalarni jalb qilishga yordam beradi.

Oltinchidan, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar texnologiyalarini joriy etish orqali litsenziyalash jarayonlarini yanada avtomatlashtirish lozim. AI tizimlari arizalarni dastlabki tahlilga olib, ortiqcha hujjatlarni avtomatik aniqlashi va qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirishi mumkin [40].

Litsenziya berish jarayonidagi byurokratik to'siqlarni kamaytirish — zamonaviy O'zbekiston davlat boshqaruvi tizimini isloh qilishning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. So'nggi yillarda mamlakatimizda bu sohada sezilarli yutuqlarga erishilgan: litsenziya turlari sezilarli darajada qisqartirilgan, davlat xizmatlari ko'rsatish markazlari va elektron xizmatlar tizimi rivojlanmoqda, qonunchilik bazasi takomillashtirilmoqda.

Shu bilan birga, hali ham keng ko'lamli ishlar olib borilishi kerak. Tadbirkorlardan ortiqcha hujjatlar talab qilinishi, idoralararo hamkorlikning yetarli darajada rivojlanmaganligi, ayrim mansabdor shaxslarning mas'uliyatsizligi va boshqa muammolar saqlanib qolmoqda.

Byurokratik to'siqlarni samarali kamaytirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Buning uchun deregulyatsiya tamoyilini izchil amalga oshirish, «Once-Only Principle» va «sukut tasdiqlash» tamoyillarini joriy etish, idoralararo elektron hamkorlikni rivojlantirish, mansabdor shaxslarning mas'uliyatini oshirish, tartibga solish ta'sirini baholash tizimini joriy etish kabi tadbirlarni kompleks tarzda amalga oshirish kerak.

Yangi Zelandiya, Singapur, Estoniya, Janubiy Koreya va Gruziya kabi mamlakatlar tajribasidan ijodiy foydalanish, milliy sharoit va imkoniyatlarni

hisobga olgan holda yondashuvlarni moslashtirish O'zbekistonning bu sohadagi rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Pirovardida, byurokratik to'siqlarni kamaytirish tadbirkorlik muhitining yaxshilanishiga, xorijiy sarmoyalar oqimining ortishiga, mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligi oshishiga va fuqarolarning farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu vazifa davlat, biznes hamjamiyati va fuqarolik jamiyati institutlarining birgalikdagi sa'y-harakatlari orqali muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD. Reducing the Risk of Policy Failure: Challenges for Regulatory Compliance. — Paris: OECD Publishing, 2020. — 156 p.
2. World Bank. Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies. — Washington: World Bank Group, 2020. — 149 p.
3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. — Toshkent: O'zbekiston, 2017. — 56 b.
4. Weber M. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. — Berkeley: University of California Press, 2019. — 1469 p.
5. Yusupov A. Tadbirkorlik faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish: muammolar va istiqbollar // Iqtisodiyot va ta'lim. — 2022. — №3. — 78-86-betlar.
6. Karimov B. Davlat boshqaruvini takomillashtirish nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. — 312 b.
7. Saidov A. Qonunchilik tizimini takomillashtirishning huquqiy asoslari // Davlat va huquq. — 2023. — №2. — 34-42-betlar.

8. Rasulov H. Davlat boshqaruvida diskretion vakolatlar muammosi // Yuridik fanlar axborotnomasi. — 2022. — №4. — 56-64-betlar.
9. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. Tadbirkorlardan kelgan shikoyatlar tahlili: 2023-yil yillik hisobot. — Toshkent, 2024. — 67 b.
10. Yo‘ldoshev R. Davlat xizmati madaniyati va uni isloh qilish yo‘llari // Davlat boshqaruvi. — 2023. — №1. — 23-31-betlar.
11. Toshmurodov D. Davlat boji va yig‘imlar tizimini takomillashtirish // Iqtisodiyot va moliya. — 2022. — №5. — 45-53-betlar.
12. Ismoilov S. Davlat boshqaruv organlari faoliyatining samaradorligi: tashkiliy tahlil // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. — 2023. — №2. — 89-97-betlar.
13. Eshmuradov D. Qonun osti hujjatlarini tizimlashtirish muammolari // Huquq va siyosat. — 2022. — №3. — 67-75-betlar.
14. Mirzayev S. Davlat axborot tizimlarining integratsiyasi muammolari // Axborot texnologiyalari va telekommunikatsiya. — 2023. — №1. — 34-41-betlar.
15. Khamidov B. Davlat xizmatchilarining kasbiy malakasi va uning tadbirkorlik muhitiga ta’siri // Davlat boshqaruvi. — 2022. — №4. — 78-86-betlar.
16. O‘zbekiston Respublikasining «Litsenziyalash, ruxsat berish va xabardor qilish tartib-taomillari to‘g‘risida»gi Qonuni. 2021-yil 14-iyul, ORQ-701-son // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. — 2021. — №28. — 612-modda.
17. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Tadbirkorlik faoliyatini tartibga solish bo‘yicha hisobot 2023. — Toshkent, 2024. — 134 b.

18. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. Davlat xizmatlari ko'rsatish markazlari faoliyati to'g'risida hisobot 2023. — Toshkent, 2024. — 78 b.
19. Litsenziya.uz — O'zbekiston Respublikasi Litsenziyalash bo'yicha yagona elektron portali. Statistik ma'lumotlar, 2023-yil yakunlari.
20. O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik subyektlarini davlat tomonidan tekshirish to'g'risida»gi Qonuni. 2019-yil 24-iyul, ORQ-549-son // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. — 2019. — №30. — 678-modda.
21. World Bank. Doing Business 2020: Uzbekistan Country Profile. — Washington: World Bank Group, 2020. — 56 p.
22. New Zealand Government. New Zealand Business: Setting Up and Doing Business. — Wellington: Ministry of Business, Innovation & Employment, 2022. — 87 p.
23. Smart Nation Singapore. Smart Nation: The Way Forward. — Singapore: Smart Nation and Digital Government Office, 2023. — 124 p.
24. Kalvet T. The Estonian Information Society Developments since the 1990s // Working Papers in Innovation Studies. — Tallinn: Tallinn University of Technology, 2022. — 56 p.
25. Korea Information Society Development Institute. Digital Government in Korea: Successes and Lessons. — Seoul: KISDI, 2022. — 234 p.
26. Public Service Hall of Georgia. Annual Performance Report 2022. — Tbilisi: Public Service Hall, 2023. — 87 p.
27. OECD. Regulatory Policy Outlook 2021. — Paris: OECD Publishing, 2021. — 196 p.

28. Vassil K. Estonian e-Government Ecosystem: Foundation, Applications, Outcomes. — Tallinn: e-Estonia, 2020. — 178 p.
29. Hojiyev A. «Sukut tasdiqlash» tamoyili va uni qo‘llashning huquqiy asoslari // Yuridik fanlar axborotnomasi. — 2023. — №2. — 45-53-betlar.
30. European Commission. Better Regulation Guidelines: Risk-Based Approach. — Brussels: European Commission, 2021. — 145 p.
31. Yusupov B. Elektron hukumat tizimida idoralararo integratsiya muammolari // Davlat va huquq. — 2023. — №2. — 23-31-betlar.
32. Boboyev T. Tadbirkorlar huquqlarini himoya qilishda ombudsman institutining roli // Huquq va siyosat. — 2022. — №4. — 56-64-betlar.
33. OECD. Regulatory Impact Assessment: Best Practice Principles. — Paris: OECD Publishing, 2020. — 124 p.
34. Krug S. Don't Make Me Think Revisited: A Common Sense Approach to Web Usability. — Berkeley: New Riders Press, 2020. — 200 p.
35. Ergashev T. Davlat xizmatchilari malakasini oshirish tizimini takomillashtirish masalalari // Davlat boshqaruvi. — 2022. — №4. — 78-85-betlar.
36. Transparency International. Anti-Corruption Strategies: Best Practices Worldwide. — Berlin: Transparency International, 2022. — 167 p.
37. Tojiyev R. Litsenziyalash sohasida normativ-huquqiy bazani takomillashtirish // Yuridik fanlar axborotnomasi. — 2023. — №3. — 67-74-betlar.
38. OECD. Stakeholder Engagement in Regulatory Policy. — Paris: OECD Publishing, 2022. — 156 p.
39. e-Estonia. e-Residency: Annual Report 2022. — Tallinn: Republic of Estonia, 2023. — 56 p.

40. Mehr H. Artificial Intelligence for Citizen Services and Government. —
Cambridge: Harvard Ash Center, 2021. — 89 p.